

DR. SZÚCS R. GÁBOR¹

„Megint jönnek, kopogtatnak”: Horvátország gazdasága az uniós csatlakozás küszöbén

„Someone is coming again”. Croatia in the Gateway of the European Union Croatia, has always considered itself as part of Western Europe. The civil war in the Balkans in 1990's greatly damaged this picture. Yet it is a great step forward, that the country has successfully finished the accession talks and will join the European Union in the middle of 2013.

The purpose of the article is to present the current economic situation of Croatia before the EU accession. This situation is not easy: the world economic and financial crisis has greatly effected both the economic growth (the GDP has been decreasing for the third year in a row) and the external and internal financial position of the country. The newly elected government however is planning a series of measures to improve the general situation: the equilibrium as well as the economic growth. It will not be easy, yet this can be the only chance of Croatia to find its place in the European Union and make use of its advantages.

Az 1990-es évek délszláv háborúja, melynek (a Jugoszláv Néphadsereg kivonulását megelőző tíznapos fegyveres konfliktust leszámítva) Szlovéniát kivéve valamennyi volt jugoszláv köztársaság és tartomány szenvedő alanya volt, többféle, nehezen helyrehozható kárt okozott a térség egyik „leginkább nyugat-európainak” tartott országa, Horvátország számára. A háború összesen mintegy 140 ezer fős ember-veszteségéből 11.980-ra teszik a horvát áldozatok számát, az anyagi veszteséget pedig 29,6 millió USD-ra becsülik². Igen jelentős emellett (most figyelmen kívül hagyva a háború Horvátország szempontjából igazságos vagy igazságtalan jellegét) az ország megítélésében keletkezett kár. Veszélybe került Horvátország már említett „nyugat-európaisága”: a szakmai körök, - ide értve az Európai Uniót is- és a közvélemény egyaránt a Nyugat Balkán részének tekintette, és így is kezelte az országot, amelynek persze nem tetszett ez a besorolás, ám, különösen a thessaloniki Európai Tanácsulást követően, kénytelenek voltak (nem elfogadni, hanem) belenyugodni. A háború ugyanis éppen azzal a Jugoszláviával, az ún. Theodosius-vonaltól³ keletre lévő területekkel mosta össze Horvátországot, amelyektől a polgárháború következményeként el kívánt szakadni. A nem hivatalos Horvátország mindig is berzenkedett e besorolás ellen, s ez jól érzékelhető volt mind a Délkelet-Európai Stabilitási Paktum, mind a 2006. évi Bukaresti Szerződést követő CEFTA tevékenységében való részvételük során. Számos horvát elemző ugyanakkor úgy véli, hogy az ország

¹ A BGF Külkereskedelmi kar c. főiskolai docense, Szucs.Gabor@kkfk.bgf.hu

² Forrás: Andrej Herang: „Život i nestanak” (Élet és eltűnés) Hrvatski Almanah 1998/1999

³ Nagy Theodosius császár Kr.u 395-ben osztotta ketté birodalmát Kelet-Római (Bizánc) és Nyugat Római Birodalomra. E kulturális-gazdasági választóvonal éppen a volt Jugoszlávián halad át, máig különbséget, időnként és bizonyos vonatkozásokban ellentétet jelentve a térségen belül.

gazdaságát továbbra is súlyos strukturális problémák terhelik, ezért komoly erőfeszítésekre van szükség, hogy talpon maradjon az Európai Unióban⁴. Ezek a közgazdászok egyáltalán nem tekintik Horvátországot gazdasági értelemben „nyugat-európainak”, sokkal inkább valamiféle átmenetnek a Kelet és a Nyugat között.

A fentiek szem előtt tartásával tekintsük át Horvátország (a 2012 január 22-i népszavazás során kétharmados többséggel jóváhagyott) uniós csatlakozás előtti gazdaság helyzetét, röviden utalva a 2012. januári választásokra, mint az esetleges új gazdaságpolitikának esélyt adó változásra is.

1. A gazdaság jelenlegi állapota

A horvátországi gazdaság állapotát az alábbi táblázat foglalja össze:

1. tábla. A horvát gazdaság fő mutatói 2008-2011

Megnevezés	2008	2009	2010	2011	2012 várható
GDP változás %	2,2	- 6,0	-1,2	0,2	0,0/0,8+
Az ipari termelés változása %	1,2	-9,2	-1,4	-1,2	-3,4
A fogyasztói árak változása %	6,1	2,4	1,1	2,3	1,2
Munkanélküliségi ráta %	13,2	14,8	17,4	17,9	19,8
Bruttó államadósság a GDP %-ában	29,2	35,1	41,3	43,5	n.a.
Költségvetési egyenleg a GDP %-ában	-2,1	-4,5	-5,3	-5,6	n.a.
Export Mrd EUR	9,6	7,5	8,9	8,9	n.a.
Import Mrd EUR	20,8	15,2	15,1	14,6	n.a.
Külkereskedelmi egyenleg Mrd EUR	-11,2	-7,7	-6,2	-5,8	n.a.
Idegenforgalmi bevétel Mrd EUR	6,6	6,3	6,2	6,8	n.a.
A folyó fizetési mérleg egyenlege Mrd EUR	-4,2	-2,4	-0,5	-0,5	n.a.
FDI(kumulált)MrdEUR	40,6	45,2	46,5	47,2	n.a.

*Forrás: Gospodarska kretanja (Gazdasági folyamatok) Hrvatska Gospodarska Komora (Horvát Gazdasági Kamara), Zagreb, 2012/2. , 4.old. ; Hrvatska Narodna Banka (Horvát Nemzeti Bank) Bilten br. 177, Zagreb, 2012. február, 70. old.
+A horvát kormány hivatalos becslése, amelyet később informálisan módosított
(Forrás: Poslovni vijesti (Gazdasági hírek), HINA horvát hírügynökség
(<http://poslovni.hr.vijesti>), 2010. márc. 30., horvátszerbül)*

- A világgazdasági-pénzügyi válság hatására 2009-ben és 2010-ben jelentősen visszaesett GDP 2011-ben gyakorlatilag stagnált. Ez lényegében azt jelenti, hogy a gazdaságnak nem sikerült „helyreállítania önmagát”, vagyis visszatérnie a válság

⁴ Vladimir Cvijanović-Denis Radžepagić: „From Political Capitalism to Clientist Capitalism? The Case of Croatia Hrvatsko Sveučilište Ekonomski Fakultet, A Zágrábi Egyetem Közgazdasági Karának kiadványa), Zagreb 2011. 355-371.old. (angolul)

előtti helyzethez. A Horvát Gazdasági Kamara fent említett jelentése⁵ szerint, miután a belföldi kereslet csökkent, mérséklődött az import növekedése is, a GDP további visszaesését csupán a szolgáltatások, döntően a pénzügyi szféra szolgáltatásai akadályozták meg. Némi túlzással a „virtuális gazdaság”, nem pedig a reál-gazdaság alakulása mentette meg a gazdaságot attól, hogy még továbbra is hullámvölgyben maradjon, vagy még mélyebbre kerüljön. Nem feltétlenül biztató jelenségként ehhez hozzájárult az ingatlan piac némi élénkülése is, ami ismét azt jelzi, hogy a tőke nem a termelő szférát keresi meg. Ennek egyik oka lehet, hogy az EU csatlakozás előtti helyzetben megnövekedett a tengerparti telkek iránti, elsősorban olasz⁶ és szlovén kereslet, ezért nőtt a belföldiek, lényegében spekulációs célú ingatlanvásárlási kedve is.

Az unós csatlakozás küszöbén Horvátország egyik legnagyobb problémája a *munkanélküliség*. Ennek mértéke 2012 elején a 2003. évi rekordszintet is meghaladva már elérte a 20%-ot (313.415 fő)⁷. Különösen aggasztóan nő a fiatalok munkanélkülisége, 42 százalékuk van munka nélkül, s ez magasabb, mint a köztudottan súlyos helyzetben lévő Görögország mutatója⁸. Ez természetesen főleg az általános gazdasági visszaesésnek tudható be, de nem csupán ez az ok. Sok elemző teszi felelőssé a korszerűtlen, az igényeket nem eléggé figyelembe vevő oktatási rendszert is.

Megítélésem szerint a *külföldi tőkeberuházások* (FDI) alacsony szintje, amely így nem fejtheti ki munkahelyteremtő és gazdaságfejlesztő-élénkítő hatását, sokat ront a helyzeten. A 2011. évi FDI (mintegy 1,1 milliárd EUR) 56 %-kal volt alacsonyabb, mint 2008-ban⁹, a válság előtti utolsó évben. s különösen feltűnő, hogy az újra beruházott tőke mindössze 361,3 millió EUR-t tett ki, ez csaknem teljes egészében (323 millió EUR) a pénzügyi szolgáltatások terén realizálódott. Ami az iparágakat illeti: a vegyiparba áramlott a legtöbb tőke (197,8 millió EUR). A legjelentősebb tőkebefektetők-beruházók az alábbiak voltak.

⁵ „Gospodarska kretanja”...5. old..

⁶ Olasz részről, az ottani válsághelyzet ellenére, vagy talán épp azért, a korábbihoz alig fogható mértékű volt a horvátországi ingatlanok iránti érdeklődés 2011-ben (a budapesti Horvát Nagykövetség gazdasági tanácsosának szíves közlése, a szerzővel folytatott személyes beszélgetés során, 2012. március).

⁷ Dnevnik c. zágrábi napilap, 2012. március 30. (horvátszerbül)

⁸ u.o.

⁹ Gospodarska kretanja...15.old.

2. táblázat
A legjelentősebb horvátországi beruházó országok 2011-ben
(kumulált adatok, Mrd.EUR)

<i>Ország</i>	<i>FDI összege</i>
Ausztria	6,3
Hollandia	3,8
Németország	3,2
Magyarország	2,5
Luxembourg	2,4
Franciaország	1,4
Olaszország	1,3

Forrás: Hrvatska Narodna Banka u.o

Az alacsony FDI-nak két oka van: egyfelől a korrupció, amely korábban is közismert volt, ám legutóbb a volt kormányfő *Ivo Sanader* perbe fogásával, a Podravka cégnek és az INA kőolaj-ipari vállalatnak nyújtott kedvezmények révén igen „látványossá”, egyben riasztóvá vált, másfelől (az előzőektől nem egészen függetlenül) a túlbujánzó, átláthatatlan bürokráciával magyarázható. Közre játszott az is, hogy, amint az az unós csatlakozási tárgyalások során nyilvánvalóvá, és csak nehezen rendezhetővé vált, a horvát kormányok ragaszkodtak két, igen jelentős iparág, a hajógyártás és az acélipar állami tulajdonban tartásához, s jelentős, meg nem engedett állami támogatásban részesítették ezeket az ágazatokat. (A csatlakozási megállapodásban végül is kötelezettséget vállaltak arra, hogy a megkezdik a privatizációt, és támogatásokról az EU Bizottság évente monitoring jelentést készít).¹⁰

Az *FDI nagysága és helyzete* tehát nem csupán kényes kérdés, de, tekintve, hogy a világválság miatt fokozottan kellene küzdeni a külföldi tőkéért, *komoly kihívást* jelent a horvát kormány számára. Feltehető azonban, hogy a horvátokat is hasonló motívumok befolyásolják, mint az Európai Unióban legkevesebb külföldi beruházást beengedő Szlovéniát: a viszonylag újonnan szerzett függetlenség gazdasági téren való megőrzésének, illetve a gazdaság feletti állami ellenőrzés fenntarthatóságának téves értelmezése (az t.i., hogy a külföldi működőtőke-beruházás az önállóságot veszélyezteti), illetve az állami tulajdonnal kapcsolatos illúziók. Az Európai Unió azonban aligha engedhet meg még egy, Szlovéniához hasonló példát: a tárgyalásokon több ízben is érzékeltette, hogy Horvátországnak nyitnia kell a külföldi tőke előtt, s erre ígéretet is kapott. A gondot most az jelenti, hogy például hiába hirdették meg a hajógyárak privatizációját, a jelenlegi világgazdasági helyzetben egyelőre nincs komoly jelentkező.¹¹

¹⁰ Az Európai Unió Tanácsa: Csatlakozási szerződés: a Horvát Köztársaság csatlakozási Szerződése, Brüsszel 2011. november 7, 14409/11 sz. IV. melléklet (Versenyjog)

¹¹ A budapesti Horvát Nagykövetség gazdasági tanácsosának szíves közlése (ld. fent)

Az *ipari termelés* 2011-ben a gazdaság valamennyi szektorában csökkent.¹² A visszaesés, a beruházási javaknál 5,6%, a tartós ipari fogyasztási cikkekénél 7,9%, az energetika területén 15% volt. Ez azt jelzi, hogy a gazdaság szerkezetében jelentős szerkezeti átalakításokra van szükség. Erre egyébként az új kormány több tagja is utalt a választások után. Ha ez így van, további érv szólhat a külföldi tőke beáramlásának fokozott mértékű ösztönzése mellett.

A *külgazdasági kapcsolatok*¹³ terén évek óta nem tapasztalható komoly változás: a kereskedelmi mérleg évek óta állandó, nagyjából azonos nagyságrendű deficitet mutat. 2011-ben a legnagyobb mértékben a hajógyártás, a vegyipar és az elektromos energia kivitele csökkent, míg nőtt a gyógyszeripari cikkek és a halászati ágazat kivitele. Az importban csaknem minden ágazat forgalma nőtt, a legnagyobb mértékben a kőolaj-derivátumoké és a gépipari cikkeké.

A csatlakozás után igen nagy gondot jelenthet a *volt Jugoszlávia* államaival, illetve a *nyugat-balkáni térséggel folytatott külkereskedelmi kapcsolatok* (elsősorban az export) jövője. Ezen országok (Albániát és az EU tag Szlovéniát is beleértve) részaránya a horvát kivitelből ugyan mintegy 7,0% volt 2011-ben¹⁴, ami nem tűnik magasnak például a térség Szlovénia külkereskedelmében képviselt 12-13%-os részarányához mérten¹⁵, de a jelenlegi helyzetben, amikor az export minden centjéért meg kell küzdeni, sokat számít. Horvátországnak a csatlakozáskor természetesen fel kell mondani a CEFTA megállapodást. Ez azt jelenti, hogy – bár a CEFTA országok nem alkalmazhatnak vele szemben semmiféle korlátozást-, kérdéses, hogy az igen éles versenyben, amelyet súlyosbít, hogy az EU tagállamok agrárexportja a CEFTA-ba nem liberalizált, így mennyire állja meg helyét a horvát export, például a dél-európai EU tagállamokkal a *CEFTA-piacokért folytatott versenyben*. Ezt a hatást kétségkívül enyhítheti, hogy számos horvát terméknek, még a jugoszlávi időkből, előszereteti ára van, ám önmagában ezt a tény aligha pótolhatja a várható kiesést.

A Horvátország számára igen fontos *idegenforgalom* 2011-ben kedvezően alakult: a vendégéjszakák száma 13%-kal nőtt¹⁶ és (amint az az 1.sz. táblázatból látható), emelkedett az idegenforgalmi bevétel is..

2. A jövőbeni kilátások, intézkedések

Nem biztatóak a *jövőbeni kilátások* sem, legalábbis rövidtávon. Ezt a 2012 januárjában megalakult új, balközép kormány¹⁷ sem tagadja. Čačić gazdasági miniszter a

¹² Gospodarska kretanja...6.old.

¹³ u.o.

¹⁴ Hrvatska Narodna Banka i.m. 73.old., illetve saját számítások

¹⁵ Statistički Urad Republike Slovenije (A Szlovén Köztársaság Statisztikai Hivatala) www.stat.si, 2012 április, szlovénül

¹⁶ u.o.

¹⁷ Ez az ún. „Kukuriku koalíció”, amely nem hivatalos nevét egy tengerparti étteremről kapta, ahol 2009-ben informálisan, majd egy évvel később formálisan is megalakult. Tagpártjai: Socijaldemokratska Partija Hrvatske (Horvát Szociáldemokrata Párt), Hrvatska Narodna Stranka (Horvát Néppárt – liberális jellegű párt), Istarski Demokratski Sabor (Isztriai Demokratikus Parlament – helyi jellegű szerveződés), Hrvatska Stranka Umirovljenika (Horvát Nyugdíjasok Pártja).

Reuters hírügynökségnek adott nyilatkozatában¹⁸ kifejtette: könnyen előfordulhat, hogy a kormány (igaz, az előző, a HDZ által vezetett jobbközép kabinet) által 2012-re jelzett 0,8 %-os GDP növekedés sem lesz tartható. Feltétlenül biztató ugyan, hogy három évig tartó recesszió, illetve stagnálás után megállhat a visszaesés, de miután a fő gazdasági partnereknél, az EU-ban nem lesz számottevő javulás, a bruttó hazai termék -a miniszter szavaival élve- „szégyenteljes helyzetnek mondható drámai szabadesésének” megállítása is kiemelkedő eredménynek tekinthető. 2013-ra azonban 2%-os, 2014-re akár 4%-os gazdasági növekedés is elképzelhető.

A kormányzat ugyanis jelentős, mintegy 1,6 milliárd eurót kitevő *energetikai és közlekedési infrastrukturális beruházásokra* készül, amelyek, reményei szerint a 2013-ban és 2014-ben hozzák meg az eredményt. A miniszter ugyan nem említett konkrétumokat, de a korábbi tervekből következően nyilvánvaló, hogy a főképpen a Krk szigetére tervezett folyékony földgáz (LNG) tároló megépítéséről, illetve a rijekai kikötő és a vasúti hálózat korszerűsítéséről van szó. Az említett beruházások zömét állami vállalatok végzik, az elképzelések szerint az uniós alapok által rendelkezésre bocsátott eszközök felhasználásával. A magánszektor által beruházott összeg mintegy 400 millió euró lehet. A kormányzat azt hangsúlyozza, hogy jórészt importhelyettesítő, a hazai gazdaságot élénkítő beruházásokról van szó

A *növekedés meggyorsítása* érdekében más *intézkedéseket* is hoztak: adómentessé tették a vállalati nyereség újra beruházott hányadát, csökkentették a cégek által fizetendő egészségügyi hozzájárulást, 2013-tól csökkentik az idegenforgalmi adót, szigorítják az adó visszatérítés feltételeit, és számos, viszonylag kisebb jelentőségű lépésre is sor került (például lényegesen kevesebb jogcímen lesznek igénybe vehetők az állami tulajdonú személygépkocsik, racionalizálást hajtanak végre az állami szférában, ami természetesen létszámcsökkentést jelent).

A leglényegesebb döntés azonban minden jel szerint az, hogy 23%-ról 25 %-ra emeltek az *általános forgalmi adót*, amely ugyan 1,4 %-kal növelheti az átlagos árszínvonalat, de mérsékelheti a költségvetési deficitet, amely így a következő két év alatt akár 2 %-ra is levihető.¹⁹

Az elemzők többsége²⁰ azonban nem ezt a logikát követi, természetesen nem „hivatalból optimista”, és akár *2 %-os GDP csökkenést sem tart kizártnak 2012-re*. Igen szkeptikusak a központilag finanszírozott beruházásokkal kapcsolatban, mert azoknak a kormány által jelzett összege veszélyeztetné a *költségvetési hiányt*, amelynek szinten tartására, illetve mérséklésére Horvátországnak nagy szüksége van. Annál is inkább, mivel, nem sokkal megválasztását követően²¹ a kormány jelezte, hogy a közeljövőben tárgyalásokat kezdeményeznek *az IMF-fel és a Világbankkal* a pénzügyi stabilizációhoz nyújtható hozzájárulás feltételeiről. (Erről egyébként a

¹⁸ HINA horvát hírügynökség (<http://ww.poslovni.hr/vijesti> 2012. március 30, horvátszerbül

¹⁹ u.o.

²⁰ u.o.

²¹ ld. Zoran Milanović kormányfő kijelentése: <http://daily.tportal.hr/172859>, 2012. január 31., angolul

kampányban is szó volt, a balközép koalíció tehát nem rejtette véka alá ezt a szándékát).

Az intézkedéseket mielőbb meg kell tenni, mert az elhúzódnak az ország számára tragikus következményei lehetnek. A kormánynak ki kell használnia egyfelől az „újdonság varázsát”, tehát azt, hogy nemrég alakult, másfelől azt az optimista hangulatot, amely az Európai Unió tagság 2013 közepétől történő elnyerése és az ezzel kapcsolatos, kétharmados jóváhagyást eredményező népszavazás jelent. Elsősorban a válság hatására lelassult hitelnyújtást kell megélnéíteni, tehát pénzt kell pumpálni a gazdaságba, s a forrásokat főként az exportáló ágazatok, az idegenforgalom, az élelmiszeripar, a mezőgazdaság és az infrastruktúra fejlesztésére kell felhasználni. Egyedül így kerülhető el az a gazdasági katasztrófa, amelynek előjeleit sok szakértő elemző látni véli.

3. Két egyéb, nem gazdasági jellegű ügy

Szlovénia ellenállása: minden jel arra utal, hogy a csatlakozást Szlovénia, a korábbi, informális jelzések ellenére sem kívánja megakadályozni a parlamenti ratifikáció során: a szlovéneknek, kedvezőtlen gazdasági helyzetük folytán most nagy szükségük van Brüsszel jóindulatára, amely aligha lenne biztosítható, ha nem hagynák jóvá a horvát csatlakozást. Ismeretes, hogy korábban ez nem volt ilyen egyértelmű. Szlovéniában a két ország között viták miatt –melyekre most nem térünk ki– még az ezzel kapcsolatos népszavazás ötlete is felmerült, ami példátlan lett volna az Európai Unió történetében). A helyzetet elvileg bonyolítja, hogy a 2012 elején hivatalba lépett második Janša-kormány olyan, jobbközép koalíciót képvisel, amelynek korábban folyamatos konfliktusa volt Horvátországgal. Valószínűnek látszik azonban, hogy az EU által gyakorolt nyomás végül is arra készíti Szlovéniát, hogy ratifikálja a horvát csatlakozást. Ez inkább tűnik valószínűnek, mint az, hogy megakadályozzák, hiszen a Európai Tanácsban sem emeltek vétót (bár egy ideig ezt is „lebegtették”).

A másik problematikus kérdés lehet *a bosznia-hercegovinai horvát nemzetiség problémája*. 2011-ben 442.586 horvát²² élt Bosznia-Hercegovinában (BiH). Ők bosznia-hercegovinai és horvát állampolgárok is. Ez a kérdés a schengeni övezethez való horvát csatlakozás után válhat kényessé, hiszen BiH-nak egyelőre kilátása sincs arra, hogy belátható időn belül kézzelfogható módon közelítsen az Európai Unió tagságához. Ezért a BiH-ban élő horvátok egyre nagyobb számban települnek át Horvátországba, bár aligha valószínű, hogy mindannyian ezt tennék. Az ügy akkor válhat problémává, ha a BiH-ban élő, vagy az anyaországba áttelepült horvátok a későbbiekben esetleg tömegesen, munkavállalóként jelennek meg az EU-ban.

²² Agencija za Statistiku Bosne i Hercegovine (Bosznia Hercegovina Statisztikai Ügynöksége) Demografija. Sarajevo, 2012/3 szerbhorvátul

4. Következtések

A horvát gazdaság egyszerre kedvező és kedvezőtlen időpontban csatlakozik az Európai Unióhoz.

Kedvező, mert sikerült elkerülnie, hogy azonos csoportba tartozzék a valóban más kategóriában lévő Szerbiával, vagy Macedóniával, - ez esetben rendkívül hosszú időt kellett volna várnia arra, hogy a közösség tagja legyen. Az uniós tagság csatlakozás ugyanakkor megnöveli a külföldi tőke bizalmát és biztonságérzetét: a korábban elnyert NATO tagsággal együtt az ország most sokkal biztatóbbnak tűnhet, mint korábban, bár igen nehéz lesz megküzdnie a korrupció riasztó tüneteivel és az ezzel járó kétes hírnévvel.

Kedvezőtlen az időpont a világgazdasági válság miatt, amely csökkenti a tőkemozgást, tehát a külföldiek előtt várhatóan nagyobb mértékben megnyíló horvát beruházási piac megélénkülését. A dél-európai térség, amelyhez tágabb értelemben Horvátország is tartozik, gazdasági válsággócnak számít, s mint láttuk, a horvát helyzet sem mondható a legkedvezőbbnek. Kérdés, hogy az uniós támogatások, kifizetések hogyan tudnak változtatni ezen, s hogy távol tudja-e tartani a kormányt a területtől a korrupciót. Ezekre a kérdésekre csak maga a csatlakozás adhat választ.

Felhasznált irodalom

- Andrej Herang: „Život i nestanak” (Élet és eltűnés) Hrvatski Almanah 1998/1999 (horvátszerbül)
- Vladimir Cvijanović-Denis Radžepagić: „From Political Capitalism to Clientist Capitalism? The Case of Croatia Hrvatsko Sveučilište Ekonomski Fakultet, A Zágrábi Egyetem Közgazdasági Karának kiadványa), Zagreb 2011 (angolul)
- Gospodarska kretanja (Gazdasági folyamatok) Hrvatska Gospodarska Komora (Horvát Gazdasági Kamara), Zagreb, 2012 /2. (horvátszerbül)
- Hrvatska Narodna Banka (Horvát Nemzeti Bank) Bilten br. 177, .Zagreb, 2012. február (horvátszerbül)
- HINA horvát hírügynökség (<http://poslovni.hr.vijesti>), 2010. márc. 30. (horvátszerbül)
- Dnevnik c. zágrábi napilap, 2012. március 30. (horvátszerbül)
- Az Európai Unió Tanácsa: Csatlakozási szerződés: a Horvát Köztársaság csatlakozási Szerződése, Brüsszel 2011. november 7, 14409/11 sz. IV. melléklet (Versenyjog)
- <http://daily.tportal.hr/172859>, 2012. január 31., angolul
- „SEE Biz.” 2011. december 19, horvátszerbül
- Agencija za Statistiku Bosne i Hercegovine. Demografija. (Bosznia Hercegovina Statisztikai Ügynöksége) Sarajevo, 2012/3 szerbhorvátul